

A székesfehérvári prépostság és bazilika korai története

Thoroczkay Gábor

Bár a kutatásban időről időre felmerül, hogy a középkori Magyarország szakrális központjának, a székesfehérvári bazilikának a 11. század előtti időszakból származó előzményei volnának,¹ már korai elbeszélő források bizonyítják, hogy az alapítás Szent István királyhoz köthető. A 11. század utolsó harmadában keletkezett István-legendák mind az ő nevéhez kapcsolják az egyház létrehozatalát. A legkorábban íródott Nagobbik legenda szerint az államalapító „fogadalom és felajánlás keretében, nem szűnő imádságok közepette önmagát és országát az istenszülő, mindenkor szűz Mária oltalmába ajánlotta [...] s hogy a védelmében rejlő irgalmat minél inkább elnyerhesse, magában a királyi székvárosban, amelyet Fehérvárnak mondanak, ugyanazon mindenkor Szűz dicsőséges nevére nevezetes és hatalmas, csodálatos művű bazilika építésébe fogott”.² A szűkszavúbb, valamivel később keletkezett Kisebbik legenda csupán annyit ír ezzel kapcsolatban, hogy „a dicsőséges Szent Szűz Mária tiszteletére ugyanis templomot emelt Fehérvár városában, amely nevét rendkívüli híreről kapta”.³ A Nagobbik és Kisebbik legenda szövegét kiaknázó, azokat bővítő Hartvik püspök saját István-életrajzában az egyházi kiváltságok felsorolása mellett hangsúlyozta, hogy „a felettebb szépséges templomot a király saját kápolnájának tekintette”.⁴

E források ugyanakkor arra nem alkalmasak, hogy eligazítsanak bennünket abban a tekintetben: István hosszú uralkodásának melyik szakaszában alapíthatta a fehérvári egyházat? A mai formájában 14. századi keletkezésű, de jóval korábbi szövegeket is magában foglaló magyar krónikaszerkesztmény azonban némileg segítségünkre siet e vonatkozásban. A 66. fejezet szerint István rokona, az erdélyi Gyula – 1003-ra tehető – legyőzése⁵ után „hadat indított Keán, a bolgárok és szlávok hercege ellen,

¹ Legutóbb ld.: PÜSPÖKI NAGY PÉTER: A székesfehérvári bazilika és prépostság előzményei és szerepe az alapítás első századában a kánoni jog tükrében. In: A székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből III.) 7–93. p. Kritikáját ld.: GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: A magyarországi keresztény egyházszervezet forráskritikájához. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. (továbbiakban: „Magyaroknak eleiről”) 187–196. p.

² *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: E. Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. (továbbiakban: SRH) II. 385. p., Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 15.) (továbbiakban: ÁKÍF) 286–287. p.

³ SRH II. 396. p., ÁKÍF 306. p.

⁴ SRH II. 418. p., ÁKÍF 329. p.

⁵ Erre ld. a Hildesheimi Évkönyv tudósítását, amely közvetítő – az Altaichi Évkönyv – útján a magyar krónikairadalomba is utat talált: ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS:

amely népek természetes fekvésüknél fogva igen megerősített helyeken laktak. E herceget sok fáradsággal és hadi verejtékkel is nehezen fogta el, megölte, aranyat, drágaköveket és más értékes köveket megszámlálhatatlan bőségben tartalmazó kincstárát megszerezte. Oda Zoltán nevű elődjét helyezte, aki azután örökölte ezen erdélyi részeket [...] E sokféle kincsből Szent István király igen meggazdagodva az általa alapított fehérvári bazilikát [...] gyarapította és látta el. [...] És mivel e Gyula gonoszul szerezte pénzét, ezért ez az egyház gyakran szenvedett tűzvészt. Ebben az egyházban anyai nagybátyját egész családjával akarata ellenére arra kényszerítette, hogy megkeresztelkedjék.”⁶

A krónikás szakasz értelmezése nem problémamentes: az elbeszélés valószínűleg indokolatlanul vált át Keánról Gyulára, az erdélyi törzsi állam vezetőjére, akit bizonyosan nem Fehérváron kereszteltek meg, hiszen már Istvánnal való konfliktusa előtt ortodox hitű keresztény volt. Ha elfogadjuk, hogy az egész passzus eredeti formájában Keánról szólt, akinek a kincseiből alapították a fehérvári egyházat – ahogyan az egyébként a bővebb krónikaszöveget a 13. században kivonatoló Kézai Simon gestájában rövidebben olvasható⁷ –, akkor már csak az a kérdés, ki is lehetett ő. A magyar történetírás java része a szó etimológiája alapján, amely szerint az a ‘fejedelem’ jelentésű török *kagán* szóból ered, Sámuel bolgár kánt (azaz kagánt), későbbi cárt keresi Keánban. Egy nyugati kútfőből tudjuk, hogy Szent István valamikor 1015 és 1018 között részt vett az akkor már évtizedek óta folyó bizánci–bolgár háborúban II. (Bolgárölő) Basileios bizánci császár oldalán, részt vállalt Ohrid városának elfoglalásában, ahonnan ereklyékkel tért vissza Magyarországra, amelyeket később Fehérvárott őriztek.⁸ Ennél fogva Keán tényleg a bolgár uralkodót jelölheti, akit címe szerint nevez meg a krónika. Az események ilyen rekonstrukciója a fehérvári bazilika alapítását és kincsekkel, ereklyékkel való ellátását az 1010-es évek második felére keltezi.⁹

Történetírásunkban azonban néhány évtizede másféle azonosítás is napvilágot látott Keánnal kapcsolatban. A név etimológiáját nem tagadva, benne az Észak-Erdélytől sok tekintetben eltérő fejlődésű Dél-Erdély Szent István koráig elévő, elmagyarosodó bolgár törzsfőjét látja néhány kutató, akivel ugyanúgy meg kellett küzdenie Istvánnak az ország egyesítéséért, mint számos más törzsi vezetővel, így Gyulával vagy a Maros-vidéki Ajtonnyal. Amennyiben igaz ez az azonosítás, az erdélyi Keán elleni háborút Gyula 1003. évi legyőzése utánra szokás keltezni néhány évvel; leginkább az 1010-ig terjedő időszak szokott szóba kerülni. Ez az értelmezés ugyanakkor ellentétbe kerül éppen a fehérvári egyház 1018 körüli hagyományos

Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–IV. Bp., 1937–1943. (továbbiakban: G.) I. 140. p., ÁKÍF 214–215. p.

⁶ SRH I. 315–316. p., ÁKÍF 372–374. p.

⁷ SRH I. 172. p., Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Anonymus művét Veszprémy László, Kézai Simon művét Bollók János fordította. Utószó, jegyz.: Veszprémy László. Bp., 1999. (Milleniumi magyar történelem – Források) (továbbiakban: Anon. – Kézai) 108. p.

⁸ G. II. 969–970. p., ÁKÍF 226–228. p.

⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp., 1977. (továbbiakban: GYÖRFFY, 1977.) 316–321. p.

alapítási dátumával, amit úgy próbál feloldani, hogy feltételezi: esetleg az eredeti krónikás szöveg nem Székesfehérvár, hanem az erdélyi (Gyula)fehérvár egyházáról szólhatott Keán kapcsán, és csak egy későbbi átszerkesztő hozhatta kapcsolatba kincseit a dunántúli bazilikával.¹⁰ Manapság számos, történészekről, régészekről, nyelvészekről érkező kritikai állásfoglalás után egyre inkább kétségesnek látják e dél-erdélyi vezér létezését.¹¹

Tehát az 1003 utáni alapítási dátum túlságosan korainak tűnik a fehérvári egyházzal kapcsolatban. A Hartvik-legenda szerint Szent István testét 1038. augusztus 15-i halála után „a királyi székhelyre, vagyis Fehérvárra vitték, s mivel a Boldogságos Szűz tiszteletére általa emelt templomot még nem szentelték fel, a főpapok tanácsot tartván úgy határoztak, hogy előbb szenteljék fel a bazilikát, s csak azután bízzák testét a földre”,¹² ami így is történt. A királyság szakrális központjának szánt bazilika felépítésére, felszentelésére bő három évtizednek elegendőnek kellett volna lennie. Milyen alkalomból kerülhetett akkor sor a fehérvári egyházalapításra?

A bizánci–bolgár háborúk befejeződése, Bulgária bizánci leigázása 1018 után nyugalmat teremtett a Balkánon, és a népvándorlás kora óta először a Kárpát-medencében is egységes, erős, és ami a legfontosabb, keresztény állam létezett. Ez megteremtette a lehetőségét annak, hogy a Szentföldre zarándokló nyugat-európaiak hosszú évszázadok után újból szárazföldön tegyék meg az utat a veszélyes Földközi-tengeri hajóút helyett. Egy 1030-as évekbeli leírás a Magyarországon átvezető út egyik állomásaként Győrt (*Raua*) adja meg, amelytől három napnyi járóföldre volt Fehérvár (*Wzzenburch*).¹³ Ez világosan jelzi, hogy a zarándokok kikerültek Esztergomot, amely a 10. század második felétől az Árpád-házi nagyfejedelmek, majd a király központja volt, és a Dunántúlt átlósan átvágva, a Duna vonalát Magyarországon nem szorosan követve zajlott az utazás. Fehérvár felértékelődését történetírásunk java része éppen e nemzetközi tranzitút Szent István általi megnyitásával hozza kapcsolatba, amely e korai várispánsági központot a királyság fő székvárosává tette az 1010-es évek végén, 1020-as évek elején.¹⁴

Fehérvár az 1009. évi adománylevelével szerint a veszprémi püspökség területén feküdt.¹⁵ Szent István sógora és szoros szövetségese, II. Henrik német uralkodó (1002–1024) a bajorországi Bambergben püspökséget hozott létre, székesegyházat épített és később oda is temetkezett. Felmerülhet a kérdés, hogy István király miért nem valamelyik egyházmegyei

¹⁰ KRISTÓ GYULA: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 101–103., 109–110. p. Utolsó vonatkozó állásfoglalását ld.: KRISTÓ GYULA: A korai Erdély (895–1324). Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) 92–99. p.

¹¹ A kérdés összefoglalására ld.: THOROCZKAY GÁBOR: Megjegyzések Erdély államalapítás-kori történetéhez. Keán kiléte és egyes kapcsolódó kérdések. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk.: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2012. 463–481. p.

¹² SRH II. 432. p., ÁKÍF 333–334. p.

¹³ G. II. 844. p., ÁKÍF 160. p.

¹⁴ GYÖRFFY, 1977. 316–321. p.

¹⁵ *Diplomata Hungariae antiquissima*. Ed.: G. Györffy. I. Bp., 1992. (továbbiakban: DHA) 52. p., ÁKÍF 96. p.

központban teremtette meg uralmának szakrális centrumát és későbbi temetkezőhelyét. Fehérvár már egy 1000 előtt is létező egyházmegye területén helyezkedett el, a Dunántúlon az akkori települési-népesedési viszonyok miatt új püspökség kialakítására nem volt szükség és mód. De valószínű, hogy az államalapító nem is sógorának bambergi alapítását tekintette mintának, hanem korábbi nyugat-európai uralkodók egyházalapításaira vetette tekintetét.

Ha összefoglaljuk Árpád-kori központi jellegének sajátosságait, a következőket mondhatjuk el: a bazilika a uralkodó saját kápolnája volt, amelyet Szűz Máriának szenteltek, és egy, a helyi – veszprémi – megyéspüspöki joghatóság alól kivett prépost és papjai gondozására bíztak; a templomban őrizték a koronázási jelvényeket és ruhákat, fontos okleveleket és ereklyéket; a bazilika koronázó templomul szolgált; benne állt a király trónja; az uralkodó dinasztia temetkező helyéül szolgált; mindezek alapján a királyság fő székvárosaként szolgált, ahogy már 11. századi külföldi források is emlegetik.

III. Ottó német uralkodó újból kiemelt figyelmet szentelt az egykor egész Nyugat-Európát uraló Nagy Károly frank császár székhelyének, a Német-római Birodalom északnyugati részén elhelyezkedő Aachennek. Az ottani centrális, kupolával fedett palotakápolna a Karoling-, majd az őket követő Liudolfing-uralkodók saját egyházának számított és Szűz Máriának volt dedikálva, *secretarium*-a templomi kincsek, liturgikus ruhák, a birodalmi evangéliumos könyv, a Nagy Károly-kard és ereklyék őrzésére szolgált. 855 után az udvari papságtól elkülönítve egy prépost és kanonokok őrzésére bízták. Koronázó templomnak is számított, ahol a kölni érsek avatta királlyá 936 óta a keleti-frank, majd német uralkodókat. És ami igen fontos: Nagy Károly császár ide temetkezett. III. Ottó különösen tisztelte a nagy frank uralkodót, még a sírját is felnyitatta, kortárs tudósítások szerint nagy vagyonnal ruházta fel az aacheni egyházat, és 997-ben olyan pápai privilégiumot szerzett számára, amely szerint az ottani Szűz Máriaoltáron csak kiemelt helyzetű bíboros papok, a hely püspöke, a lüttichi főpap, valamint metropolitája, a kölni érsek misézhetett. Később őt is Aachenben temették el. Ottó ottani alapítványait utóda, II. Henrik is tiszteletben tartotta.

A hasonlóságok Fehérvárral valószínűleg nem véletlenek. Bár Aachennek a 9. században kikristályosodó szerepkörét Nyugat-Európában több település többféle módon is utánozta, illetve önkéntelenül is szakrális központok alakultak ki egy-egy királyi egyház keretein belül (ezek sorában említhető például Regensburg, Compiègne, Saint-Denis, Westminster vagy Trondheim), a magyar történeti kutatás a 20. század második fele óta az észak-német település mintaadó szerepét hangsúlyozza a fehérvári bazilika alapításával kapcsolatban. Szent István – amint törvényei is kimondták – „a régi és új császárokat utánozva”¹⁶ rendezte be országát, szoros kapcsolata III. Ottóval és II. Henrikkel közismert, német főpapok (mint sógora, Brúnó augsburgi püspök) éppen úgy jártak Magyarországon, mint magyar püspökök Németországban (Aserik-Anasztáz érsekről biztosan tudjuk ezt), tehát ők is közvetíthették az Aachenről való ismereteket. Az államalapító

¹⁶ ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán kori törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: a törvények szövege. Bp., 1904. 141. p., ÁKÍF 48. p.

király Mária-tisztelete köztudott, élete második felében nemcsak a fehérvári egyházat, hanem a püspökségeket és magát az országot is a Szűzanya oltalmába ajánlotta. A feltűnő hasonlóságok nagyon valószínűvé teszik, hogy a fehérvári bazilika alapításánál Aachen szolgált mintaképül István királynak.¹⁷

Szent Istvánnak kevés oklevele maradt korunkra és ezek közül csak négynek a hitelét fogadja el többé-kevésbé a történeti kutatás.¹⁸ Ezek között sajnos nincs a fehérvári egyházalapításról szóló. Az azonban bizonyos, hogy a fehérvári egyház számára is kiadtak egy alapító és birtokadományozó oklevelet. Ez a 15. században még megvolt III. Béla király aranypécsetes átíró oklevele formájában, és 27 birtok adományozásáról szólt. A diploma nagy valószínűséggel szólt a bazilikához rendelt papi testületről és kiváltságairól is.¹⁹ Amennyiben hitelt adhatunk a végleges formáját a 14. században elnyerő, de korai szövegeket is felhasználó Nagybik Szent Gellért-legendának, 1018 táján, Szent Gellért Magyarországra érkezésekor Konrád volt a még fel nem szentelt, frissen alapított bazilika prépostja.²⁰ E szentéletrajz szerint a király minden év augusztus 15-re, Mária mennybemenetelének ünnepére Fehérvárra hívta az ország püspökeit és apátjait.²¹ 1031-ből már hiteles írott forrás bizonyítja a fehérvári Szűz Mária-egyház létezését, hiszen a később koronázási palásttá alakított miseruha ajándékozási felirata szerint: „Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a 14. indictióban István király és Gizella királyné készítette és adományozta ezt a miseruhát a Fehérvár városban fekvő Szűz Mária-egyháznak”.²² Ugyanebben az évben a készülő bazilikában temették el a vadkanvadászaton elhunyt Imre

¹⁷ Aachen és Székesfehérvár kapcsolatára ld.: DEÉR, JOSEF: Aachen und die Herrschersitz der Arpaden. In: *Byzanz und das abendländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze von Josef Deér. Hrsg. v. Peter Classen. Sigmaringen, 1977. (Vorträge und Forschungen XXI.) 372–423. p. (Első megjelenése: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1971. 1–56. p.)*. Rövidebb magyar változatát ld.: DEÉR JÓZSEF: Szent István székhelye. (Székesfehérvár és Aachen). In: *Katolikus Szemle*, 1971. 1–18. p. Elfogadja Deér elméletét: GYÖRFFY, 1977. 316–321. p. III. Ottó és Aachen kapcsolatára ld. még: GÖRICH, KNUT: III. Ottó és Aachen. In: *Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk.: Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin. Stuttgart, 2000. (továbbiakban: Európa közepe) 491–493. p. További, Székesfehérvár és a nyugat-európai egyházi-állami központok viszonyát taglaló tanulmányok: BÓNIS GYÖRGY: Székesfehérvár, az Árpádház székhelye. In: *Székesfehérvár Évszázadai*, 1967. 49–61. p.; GERICS JÓZSEF: Az állam- és törvényalkotó Szent István. In: *Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. (METEM-könyvek, 9.) (továbbiakban: GERICS, 1995.) 51–61. p. (Első megjelenése: *Művészettörténeti Értesítő*, 1990. 1–2. sz. 76–81. p.)**

¹⁸ THOROCZKAY GÁBOR: Szent István okleveleiről. In: *Századok*, 2009. 6. sz. 1385–1412. p.

¹⁹ DHA I. 95–97. p. Vö.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/4. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp., 1923–1987. 122. sz.*

²⁰ SRH II. 488. p., ÁKÍF 410. p.

²¹ SRH II. 487. p., ÁKÍF 409. p.

²² TÓTH ENDRE: István és Gizella miseruhája. In: *Századok*, 1997. 3–74. p., 13. p.

herceget.²³ A felszentelés pedig Szűz Mária mennybe való felvétele említett ünnepének (augusztus 15.) tiszteletére – Hartvik püspök fentebb már idézett tudósítása szerint – István király halálát frissen követve történt meg 1038-ban.

A fehérvári királyi bazilika – mint ismeretes – csak alapjaiban maradt korunkra. A várost 1543-ban foglalta el a török, de a templom sorsát csak 1601-ben pecsételte meg egy robbanás. Fennmaradt felmenő faldarabjai, egyes kápolnái pedig a 18–19. századra pusztultak el teljesen. A 19. században meginduló régészeti feltárásokat a 20. században több is követte, és napjainkban is lankadatlanul kutatják a romkertben álló maradványokat. Mivel az írott források cserbenhagynak bennünket a templom építészeti jellegzetességeit illetően, így az archeológiai kutatások eredményeire támaszkodhatunk a bazilika bemutatásánál. Ezeket a következőképpen foglalhatjuk össze: a Szent István-kori templom 64 méter hosszú és 37 méter széles háromhajós, keletelt bazilika volt. A főhajó 16 méter széles volt, és hatalmas, félköríves, mozaik- és dombormű díszítésű apszissal zárult, míg a mellékhajók egyenes záródásúak voltak. Az apszist a mellékhajók tengelyében négyszögletes, legfeljebb kétszintes épületek vették körül. Ezeket feltételesen a liturgikus tárgyak, ereklyék, kincsek, oklevelek őrzőhelyeként szokták azonosítani. A bazilika belső terét hét oszloppár osztotta háromhajóssá, és kettőzött nyolcadik oszloppárral végződött. A templomrom nyugati szakasza – ahol többek között a bejárat is volt – nehezen kutatható, hiszen jó része fölött a mai püspöki palota áll. Feltételezés szerint itt egy korai, a hajóknak megfelelően osztott, 65 x 15 m kiterjedésű épületrész helyezkedhetett el, amely három árkáddal nyílt a főhajóba. A templom belsejében a főhajó középvonalában lehetett az államalapító király sírja és kultuszhelye, Szent Imrét pedig a hajó déli árkádsorában, a szentély közelében temethették el. Az oltármennyezetes (cibóriumos) főoltár az apszis és a főhajó találkozásánál helyezkedhetett el, a kórus az 1–3. pillérpárig nyúlhatott be a főhajóba. Az apszis indításától 16 méterre, nyugatra korai szentélyrekesztőt feltételeznek. A szőszéket a főhajó déli oldalára, a 3. és 4. pillér közé helyezik, az 5. és 6. pillér közötti sávban pedig egy déli bejáratra gondolnak, amely éppen az istváni sírra lehetett merőleges. A padlózatot fehér mészkő lapok alkották, a szent király sírjánál pedig fehér márvány és vörös téglá elemek váltakozásával borították be. A hajókat nyílt fedélszékel vagy egyenes fafödémekkel fedték be. A bazilikának a nyugati oldalán két tornya is lehetett.²⁴

²³ SRH II. 459. p., Árpád-kori legendák és intelmek. Vál.: Érszegi Géza. Bp., 1983. (továbbiakban: Árpád-kori legendák és intelmek) 67. p.

²⁴ A Horthy-korszak reprezentatív összefoglalását ld.: DERCSÉNYI DEZSŐ: A székesfehérvári királyi bazilika. Bp., 1943. (Magyarország művészeti emlékei II/1.) (továbbiakban: DERCSÉNYI, 1943.) 21–49. p. Az 1960–1980-as évek ásatásainak eredményeire összefoglalóan ld.: KRALOVÁNSZKY ALÁN: Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1984. 189–207. p., 198–199. p.; TÓTH MELINDA: A művészet Szent István korában. In: *Szent István és kora*. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. (továbbiakban: *Szent István és kora*) 113–132. p., 115–118. p. A legújabb feltárásokra ld.: BICZÓ PIROSKA: Székesfehérvári királyi bazilika. In: *Medium Regni. Középkori magyar királyi székhelyek*. Bp., 1996. 65–88. p.; BICZÓ PIROSKA – TÓTH MELINDA: A

A kutatás szinte egyöntetűen feltételezi, hogy a 12. században nagyarányú átalakításokat végeztek a bazilikában, ezek pontosabb meghatározására éppen a közelmúltban tettek kísérletet.²⁵ A bazilikától északra állhatott a prépost palotája (egyben királyi szálláshely),²⁶ míg tőle délre legújabbban egy kerengővel rendelkező, úgynevezett dómkolostort feltételeznek, amely a kora Árpád-korban a kanonokok szállásául szolgált, és a káptalani iskolának, valamint egy vendégháznak is helyt adhatott. A kanonokok közös életének megszűntével kanonoki házak jöhettek létre a templomtól délre, ekkor a dómkolostort elbonthatták.²⁷

A bazilika építésének elsődleges célja István király temetkezőhelyének létrehozása volt. Holttestének temetés utáni sorsáról legendái is megemlékeznek. A Kisebbik így ír erről: „amint egyre-másra múltak az évek, akár a nép körében elharapózó gonoszság, akár az egyház valamiféle megoszlása miatt, ez az oly sokat érő kincs a földben lappangott, s a halandók belátása elől elrejtve egyedül az Úr szemeinek mutatkozott”.²⁸ Többet szól minderről a Hartvik-féle legenda: a bazilika felszentelése után „a szent testet az épület közepén álló, hófehér márvány szarkofágba helyezték, ahol az Úr sok éven át részesítette az ő érdemeire tekintve számtalan jótéteményben a sok szerencsétlenség sújtotta, hideglelés, búját-baját kikiáltó vagy ítélet terhét hordozó embert. [...] Ugyanezen a helyen nyugodott tehát a szent test 45 esztendőn át.”²⁹

A 19. században Fehérvárott találtak egy római eredetű, keresztény szimbolikával átfaragott szarkofágot, amelynek egyik keskeny oldalán lélekvivő angyalábrázolás van, hosszoldalain pedig növényi formák, illetve egy-egy hatszárnyú kerub, akik a paradicsomot őrizték. A sírláda a Nemzeti Múzeumba került, majd 1936-ban vissza Székesfehérvárra, a kialakítás alatt lévő romkertbe. Varju Elemér, a 20. század első felének jelentős művelődéstörténésze vetette fel, hogy ez azonos lehet a hartviki szarkofággal, és így benne látta az államalapító király végső nyughelyét. Nézetét a korban

székesfehérvári Szűz Mária-prépostság temploma a 11. században. In: *Európa közepe 388–390. p.*; BICZÓ PIROSKA: A székesfehérvári királyi bazilika régészeti ásatásainak újabb eredményei. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Szerk.: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Bp., 2010. 315–332.; UÓ: A székesfehérvári Szűz Mária-prépostsági templom déli oldalának régészeti feltárása. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Székesfehérvár, 2011. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. – A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 6.) 139–170. p. Szent Imre sírjára ld.: SZABÓ ZOLTÁN: A szentté avatott Imre herceg kultuszhelyének kérdése a székesfehérvári prépostság Nagybaldogasszony templomában. In: *Műemlékvédelmi Szemle*, 1996. 5–52. p.

²⁵ SZABÓ ZOLTÁN: A székesfehérvári királyi bazilika építéstörténete. Bp., 2010. (Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albaregalis II/1.)

²⁶ ZSOLDOS ATTILA: Korai vármegyénk az újabb történeti kutatások fényében. In: *Castrum – A Castrum Bene Egyesület hírlevele*, 2010/1. 5–13. p., 12–13. p.

²⁷ SIKLÓSI GYULA: Székesfehérvár legkorábbi egyházi intézményei a középkorban. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Tatabánya, 1992. 109–118. p.; UÓ: Székesfehérvár. In: *Korai magyar történeti lexikon*. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994. 626–628. p.

²⁸ SRH II. 399. p., ÁKÍF 313. p.

²⁹ SRH II. 433. p., ÁKÍF 334. p.

sokan elfogadták. Később szarkofágfedél-töredékeket is találtak, amelyeket megpróbáltak a sírláda-hoz illeszteni. A 20. század második felében azonban a szarkofágot többen Géza fejedelemhez, illetve Imre herceghez próbálták kötni.

Fordulatot jelentett a kérdésben a bazilikát az 1960–1980-as években ásató Kralovánszky Alán felfedezése, aki a templom főtengelyében egy fehér mészkőkövekből kialakított kriptát azonosított, amely felett elképzelése szerint egy U-alakú építmény állhatott, amelyre lépcsők vezettek. Véleménye szerint ez lehetett az 1083. évi szentté avatás után kialakított kultuszhely. Kralovánszky a kriptában lévő, fehér márványból vagy kemény mészkőből való kősírládát azonosította a hartviki szarkofággal, István eredeti sírjával, amelyet a padlóból kiemelkedő márványlap fedhetett.³⁰ Varju és Kralovánszky elképzelését próbálta közös nevezőre hozni Györffy György, az államalapítás korának legjelentősebb 20. századi kutatója: szerinte Istvánt eredetileg a római kori szarkofágba temethették el, majd a pogány megmozdulások idején, talán 1061-ben a földre rejtették tetemét, ahol a szentté avatásig nyugodott. Ez megfelelne a Kisebbik legenda híradásának is, amely a testet földben nyugvónak tudja.³¹ Manapság is többféle vélemény él a szarkofágról. A mérvadónak tekinthető művészettörténeti kutatás (Tóth Sándor, Marosi Ernő) a római szarkofágot az 1083. évi kanonizációra készített úgynevezett ereklyesírként tartja számon, az átfaragott motívumokat is a szenthez illőnek nyilvánítva. E vélemények szerint a Kralovánszky-féle U-alakú építményen lehetett a szent oltára és ereklyesírja. Az átfaragott motívumoknál ismételten hangsúlyozzák a bizánci művészet hatását.³² A kérdésben utoljára állást foglaló tekintélyes régész, Tóth Endre véleménye szerint amennyiben a szarkofágot az államalapítóhoz kötjük, akkor ez az első sírja lehetett a pogánylázadásokig, ekkor földi maradványait védelmezésül földre rejtették, majd a szentté avatás előtt jó idővel, a királyság megszilárdulásakor, egy meghatározhatatlan év október 11-én (korai egyházi szerkönyvek ezt a dátumot Szent István sírja feltalálásának tartják) került át a kanonizáció alkalmából említett föld alatti sírkamrába. E nézet azonban nem köti mindenképpen a szarkofágot István királyhoz, elképzelhetőnek tartja Álmos herceg sírládjaként is.³³

Akárhogyan is történt István király temetése, nem ő volt az egyetlen, aki a fehérvári bazilikát választotta végső nyughelyéül. A következő uralkodó, aki ide temetkezett, Könyves Kálmán volt. Addig 11. századi királyaink

³⁰ KRALOVÁNSZKY ALÁN: Szent István székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése. In: Szent István és kora 166–172. p.; Uő: Szent István székesfehérvári sírja és kultuszhelye. In: *Folia Archaeologica*, 1989. 155–173. p. Kutatótörténeti összefoglalást is adnak.

³¹ GYÖRFFY, 1977. 352., 384–394. p.

³² TÓTH SÁNDOR: A székesfehérvári szarkofág és köre. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Bp., 1994. 82–86. p.; MAROSI ERNŐ: Szent István székesfehérvári sírja. In: *Európa közepe 391–392.* p.; Uő: Szent István korának képe a művészettörténet-írásban. In: *Szent István és az államalapítás.* Szerk.: Veszprémy László. Bp., 2002. (Nemzet és emlékezet) 306–348. p., 307–322., 322–326. p.

³³ TÓTH ENDRE: In paradisum te deducant angeli. A székesfehérvári szarkofágról. In: *Alba Regia*, 2007. 107–164. p.

kivétel nélkül a saját maguk alapította monostorokban vagy általuk befejezett, javadalmazott püspöki székesegyházakban választottak sírhelyet maguknak, mint I. András, aki Tihanyba, vagy I. Géza, aki Vácot temettette el magát. Kálmán életében tudatosan Szent István követőjének vallotta magát, I. törvénykönyvében az államalapító művének továbbépítőjeként nevezte meg magát, egyik fiát is Istvánnak kereszteltette, és legalább két legendát is íratott szent elődjéről. Valószínűsíthető, hogy normann származású feleségét és gyermekkorban elhunyt fiát, Lászlót is Fehérvárott temettette el. Ő ezekkel az aktusokkal azt bizonyította, hogy István után megint családi temetkezőhelynek tekinti a főtemplomot. Fia, II. István viszont nem követte apja példáját.

A következő Árpád-házi leszármazott, akit Fehérváron helyeztek végső nyugalomra, Kálmán megvakított öccse, a később Bizáncba menekült Álmos herceg volt. Az ő holttestét fia, a szintén világtalan II. Béla király hozatta haza görög földről 1137-ben, és temettette Kálmán mellé, holtukban emelve rangban egyenlővé az egymással vetélkedő két testvért. II. Béla apját követve maga is a bazilikában találta meg végső nyughelyét, és alapozta meg a királyok között a 12. században szinte végig élő temetkezési hagyományt. II. Géza (1162), II. László (1163), IV. István (1165), majd III. Béla (1196) is a bazilikába találta meg az örök nyugalomát. Az 1172-ben elhunyt III. István gyermekkorban elhunyt fia mellé temetkezett Esztergomban.

III. Béla és antiochiai felesége, Châtillon-i Anna sírhelyét 1848-ban sértetlenül találták meg, és innen tudhatunk a királyi halotti reprezentáció mikéntjéről. Béla sírjában halotti koronát, kardot, jogart, sarkantyút, bizánci hatást tükröző karperecet, körmeneti keresztet, ereklyeőrző mellédísz (*enkolpion*-t) és aranygyűrűt találtak, míg a királyné sírjában koronát és szirént ábrázoló gyűrűt. Ezek – talán a gyűrűt és az *enkolpion*ot kivéve – a temetésre készültek, aranyozott ezüstből.

A közelmúltban újra tárgyalták az egyetlen megtalált királysír kérdését. A problémával foglalkozó kutató, Tóth Endre az uralkodói sírban talált körmeneti keresztet és a halotti koronát 11. századnak határozta meg, és e korszakra keltezte a jelvénytáblákkal való eltemetési módot is. Az új teória hiányolta a királysírból a 12. századra már bizonyosan jellemző országalmát. Az *enkolpion*ot, a királyi és királynéi gyűrűt pedig dél-itáliai eredetűnek nyilvánította. Az új elképzelés szerint a körmeneti kereszt az egykor püspökként működő Kálmánt illethette meg egyedül királyaink közül, így a bő másfél évszázada megtalált királyi és királynéi sírt Kálmánnak és ismeretlen nevű szicíliai normann, azaz dél-itáliai feleségének tulajdonította.³⁴

Néhány vitatható pontja van az érvelésnek. Véleményünk szerint a körmeneti kereszt nem csak az eltemetett egykori püspök mivoltára utalhat, hanem a Hartvik-féle Szent István-legenda hatására is bekerülhetett Kálmán, vagy még inkább az őt követő 12. századi királyaink sírjába. A szentéletrajz szerint ugyanis az államalapító uralkodó apostolsága jeleként megkapta a kereszt elővitelének jogát,³⁵ így az használatba kerülhetett a

³⁴ TÓTH ENDRE: III. Béla vagy Kálmán? A székesfehérvári királysír azonosításáról. In: *Folia Archaeologica*, 2005–2006. 141–161. p.

³⁵ SRH II. 414. p., ÁKÍF 324. p.

magyar uralkodóknál az 1100-at, a legenda keletkezési idejét követő évtizedekben. Kálmán fizikai jellemzőiről a magyar krónika rettenetes képet fest. Ez bizonyosan egy Kálmán-ellenes krónikás műve, de hogy nem lehetett igazán daliás termet, a következő tény igazolja: őt, az idősebb testvért papnak adta, és öccsét, Álmos herceget szánta trónra nagybátyjuk, Szent László király.³⁶ A sírban talált csontváz viszont köztudottan egy igen magas, jó fizikai állapotban lévő férfi volt. A dél-itáliai jellegzetességeket mutató ötvöstárgyak pedig akár III. Béla antiochiai, anyai ágon dél-itáliai normann származású feleségével is Magyarországra kerülhettek. A fentiek értelmében egyelőre nem látunk elégséges alapot arra, hogy elvitassuk III. Bélától és Châtillon-i Annától az egyetlen épségben megmaradt fehérvári uralkodópári sírt.

III. Bélát egyik fia sem követte a fehérvári temetkezésben, csak gyermekkorban elhunyt unokáját, III. Lászlót hozták eltemetni Fehérvárra 1205-ben. A királyi temetkezések hagyományát majd az Árpádokat utánzó, hatalmukat ezzel is legitimálni kívánó Anjouk újították fel a 14. század folyamán. A királyok mellett azok hitvestársai is valószínűleg a bazilikában találtak általában végső nyughelyre, illetve a 12. században, gyermekkorukban elhalt hercegekről is ez feltételezhető. Úgy tudjuk, hogy 1170 körül Lombard Péter spalatói érseket is itt temették el.³⁷

Azonban nem a királyi temetkezések, illetve az alább tárgyalandó királykoronázások voltak a legjelesebb események a bazilika Árpád-kori történetében. Ezeket jelentőségben felülmúlják az 1083. évi szentté avatások. Szent László király uralmának megszilárdulásakor határozta el, hogy az egyetemes és a hazai egyházat magyarországi szentekkel gazdagítja. 1083 folyamán július 16–18-án először Nyitrán kanonizáltak két, egykor a környéken élő remetét, András-Szórárdot és Benedeket, majd július 25-én Csanádon avatták szentté a vértanú püspököt, Gellértet. Az ő oltárra emelésével a két pogánylázadást (1046, 1061) is elszenvedő magyar egyházat és annak vezetőit tisztelték meg. Ezután következett Székesfehérvárott István király és fia, Imre herceg szentté avatása. A magyar történetírás sokat tárgyalt a kanonizációk indítékait és célját. László király legitimálni kívánta hatalmát, amelyre igencsak szüksége lehetett a tróntól megfosztott Salamon életében, azonkívül a világegyháznak is fel kívánta mutatni a magyar kereszténység példaképnek állítható első képviselőit, mártírjait. István királlyal új szenttípus jelent meg az egyházban: a csak állam- és egyház-

³⁶ Kálmán fizikai jellemzőiről, püspök mivoltáról ld.: SRH I. 419. p., 421. p.; Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (továbbiakban: Írott források) 412., 413. p.

³⁷ A fehérvári temetkezésekre történeti szempontból ld.: ENGEL PÁL: Temetkezések a középkori fehérvári bazilikában. Függelék: a székesfehérvári koronázások. In: *Századok*, 1987. 613–637. p., antropológiai szempontból ld.: A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei. Szerk.: Éry Kinga. Bp., 2008. (Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albaregalis I.) Kálmán és II. Béla indítékaira a fehérvári temetkezést illetően ld.: Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda kérdéséhez. In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp., 2009. (TDI-könyvek 9.) (továbbiakban: THOROCZKAY, 2009.) 67–87. p., különösen 77. p. 45. jz. (Első megjelenése: „Magyaroknak eleiről” 569–591. p.)

szervező tevékenységéért tisztelt, de vértanúhalált nem halt királyé. Bár néhány magyarországi legenda (Hartvik-féle Szent István-életírás, nagyobbik Gellért-*vita*) valamilyen fokú pápai közreműködésről is beszél az aktu-soknál, valószínűbb, hogy ez a korban az országában egyházi szerepet is betöltő király önálló kezdeményezése volt, a hazai püspöki kar jóváhagyásával és tevékeny részvételével. Ezt támaszthatja alá, hogy fennmaradt forrásaink szerint a pápák még a 12. század elején sem látszottak elismerni István szent mivoltát.

István király kanonizációjáról röviden a Kisebbik legenda is megemlékezik,³⁸ részletes leírást azonban csak az 1100 körül keletkezett Hartvik-féle életírás ad. Elbeszélése alapján az események így rekonstruálhatóak: László király augusztus 15-re gyűlést hívott össze Fehérvárra a szentté avatás céljából, és idehívta a gyógyulni vágyó betegeket is. Háromnapos imát és böjtöt tartottak, majd megpróbálták az államalapító sírkövét elmozdítani, ami nem sikerült. Egy bökénysomlyói apáca, Karitás tanácsára kiengedték fogságából a volt királyt, Salamont. Ez után a könyörület cselekedet után már el tudták mozdítani a sír fedelét. Augusztus 19-én este és éjszaka számos csodálatos gyógyulás történt a bazilikában, ahol a király is jelen volt. Augusztus 20-án újfent László és a püspökök jelenlétében felbontották a sírt, és István folyadékban úszó maradványait gyoicsokba szedték, majd ezüst ereklyetartókban helyezték el, azaz *elevatio*-ban rész-sültek a szent hamvak.³⁹ 1083-ban vagy azután épülhetett fel a Kralovánszky Alán által feltételezett kultusz hely és oltár a sír felett, ahová átkerülhettek István földi maradványai is az úgynevezett ereklyesírba.

A szent király jobb kezét azonban nem találták meg nevezetes gyűrűjével együtt. A Hartvik-legenda leírása szerint Merkúr örkanonok egy látomás keretében jutott a jobb kéz birtokába, és azt a vezetésére bízott Bihar megyei családi monostorába, a későbbi szentjobbi apátságba vitte.⁴⁰ Manapság inkább arra gondolnak, hogy Merkúr a sír egy korábbi felnyitáskor (1061, 1078?) vihette el a karereklyét. Akárhogyan is történt, 1084-ben László király jóváhagyta a relikvia bihari őrzőhelyét, ünnepnapot jelölt ki számára, birtokokkal és népekkel látta el, és fából való monostort építtetett. Néhány évtizeddel később Álmos herceg kőből épült apátságot emel-tett, ahol egészen a 15. századig őrizték az államalapító jobb kezét, majd az apátság hanyatlásakor visszakerült az ereklye Székesfehérvárra.⁴¹

Nehezebb magyarázatot találni Imre herceg november 4-i szentté avatására, amely egy újabb zsinaton történt meg. Az indíték itt első pillantásra nem olyan nyilvánvaló, mint István király vagy Gellért püspök esetében. Később, a 12. század folyamán a papi nőtlenség propagálására használták fel személyét, legendáját is a század közepén írták meg. Imre szentté avatásának valószínű oka azonban a következő: latin filológiánk egy jeles képviselőjének megállapítása szerint a magyar krónika 69. és 63. fejezetében az Imre hercegről adott jellemzés, Imre erénykatalógusa,⁴² amely az Intelme-

³⁸ SRH II. 400. p., ÁKÍF 313–314. p.

³⁹ SRH II. 432–435., 436–437. p., ÁKÍF 334–340. p.

⁴⁰ SRH II. 438–439. p., ÁKÍF 341–342. p.

⁴¹ A szent jobb sorsára ld. még: GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. I. 668–669. p.

⁴² SRH I. 319., 312. p., ÁKÍF 377., 369. p.

ken és a nagyobbik István-legendán alapul,⁴³ Szent László karakterének leírásában nyeri el végső értelmét, alkalmas (*idoneus*), meg nem koronázott uralkodót helyez előterbe.⁴⁴ Ez a nézet nem hozta összefüggésbe mindent a kanonizációval, de – mint később megállapítást nyert – valójában ez lehetett Imre, a lászlói példakép szentté avatásának oka.⁴⁵ Így a 69. krónikafejezet valószínűleg László-kori. Tehát számolhatunk Szent László-kori gesta- (krónika-) szerkesztési fázissal, amely pedig a közelmúltban és napjainkban csak néhányak által képviselt, óvatosan megfogalmazott álláspont.⁴⁶ Imre szerepét az is kiemelte, hogy a királyelődök – mint például I. András – politikai okokból nem tűnhettek megfelelőnek, Gizella királyné pedig Németországban halt meg, így hazai kanonizációja akkor szóba sem kerülhetett. Akármint is történt, a szent herceg legendája csak egy csodáról tud Imre fehérvári sírjánál, Konrád német nemes esetéről, aki ott szabadult meg halálos vétkétől.⁴⁷ Imre szentté avatása után sírjánál is kultuszhely és oltár létrehozását feltételezik.⁴⁸

Mint láttuk, a források nem kényeztetnek el bennünket a bazilika építészeti jellegzetességeinek leírásával, belsejét és az ott őrzött kincseket azonban bővebben tárgyalják. István 1083 körül keletkezett Nagobbik legendája szerint az államalapító király „a szentély falát domborművekkel díszítette, padozatát pedig márványlapokkal rakta ki. [...] [A templomban] se szeri, se száma a palástoknak, kellékeknek és egyéb ékességeknek, az oltárok körül színaranyból készült táblák sokasága, rajtuk a legdrágább kövek sora, Krisztus asztala [az oltár] fölött csodás művészi oltármennyezet emelkedik, kincstára pedig színültig tele mindenfajta kristály-, onyx-

⁴³ SRH II. 627.; 392., 383., 387. p., ÁKÍF 139–140.; 297–298., 282., 289–291. p.

⁴⁴ BOLLÓK JÁNOS: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Philologia nostra*. Bollók János összegyűjtött tanulmányai. Szerk.: Mészáros Tamás. Bp., 2013. (*Antiquitas – Byzantium – Renascentia IV.*) 191–205. p. (Első megjelenése: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 61–75., 309–313. p.) (továbbiakban: BOLLÓK, 2013/1986.)

⁴⁵ KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Bp., 2000. (továbbiakban: KLANICZAY, 2000.) 119. p.

⁴⁶ Szent László-kori gestaszerkesztéssel számolt a 20. századi történetírásban: HÓMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. (Forrástanulmány). Bp., 1925. Később – valószínűleg összefüggésben Hóman politikai-történeti okokból méltányolhatóan, de szigorúan tudományos szempontból nézvést igazságtalanul kényelmetlenné vált emlékével – a László-kori datálás lekerült a napirendről. Az utóbbi időben azonban néhányan újból szóba hozták egy László-kori gesta vagy őskrónika, ill. gesta- (krónika-) folytatás lehetőségét. Ld.: BOLLÓK 2013/1986. 202. p.; SZOVÁK KORNÉL: *Utószó*. In: *Képes Krónika*. Ford.: Bollók János. Jegyz.: Szovák Kornél – Veszprémy László. Utószó, függelék, irodalomjegyz.: Szovák Kornél. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) 233–256. p., 245–246. p.; THOROCZKAY GÁBOR: *A magyar krónikairódalom kezdeteiről*. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk.: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2010. 23–31. p., 26. p.

⁴⁷ SRH II. 457–459. p., Árpád-kori legendák és intelmek 66–67. p.

⁴⁸ A magyarországi szentté avatásokra ld.: GYÖRFFY, 1977. 384–394., 572–573. p.; KLANICZAY, 2000. 108–138. p.

arany- meg ezüstedényekkel.”⁴⁹ A később keletkezett Kisebbik legenda ehhez még azt teszi hozzá, hogy a király a bazilikában „különböző színű, gyöngyökkel ékes, színaranyból készült ereklyetartókat helyezett el a szentély használatára”.⁵⁰ A legendákat bizonyosan felhasználó 14. századi krónikaszerkesztmény leírásából kiderül, hogy a Keán – azaz valószínűleg a bolgár cár – kincseiből meggazdagodott István király a bazilikát „aranyoltárokkal, keresztekkel és kelyhekkkel, tiszta arannyal és nagyon értékes kövekkel ékesített főpapi ruhákkal gyarapította és látta el. A szertartásokhoz edényeket és más szükséges használati tárgyakat e bazilika és Isten más egyházai számára is királyi bőkezűséggel adományozott. [...] Gizella királyné pedig [...] a mondott egyházat aranykeresztekkel, kancsókkal, képekkel, kelyhekkkel, drágakövekkel és felszerelésekkel módfelett megajándékozta.”⁵¹ A leírások a csak a német uralkodókhöz mérhető szent bőkezűségét sugallják.⁵² A kincstár ezeken kívül oklevelek őrzésére is szolgált, több adat is bizonyítja ezt az Árpád-korból. 1289-ben viszont tűz pusztította el a bazilika oklevélőrző helyiségét (külső *camera*-ját).⁵³

A főtemplom kincsei közül elsőként az ereklyéket kell tárgyalnunk. Szent István már említett bolgárellenes hadjáratából többek között Szent György- és Myrai Szent Miklós-relikviákat hozott magával, ezeket Leodvin bihari püspök 1050-ben hazavitte a mai Belgium területén fekvő Namurba. Ugyanez a forrás tudósít arról is, hogy I. András király hatalmának megszilárdulásakor a főpappal vizsgáltatta meg a bizonyosan Fehérvárott őrzött ereklyéket, valamint keresztette meg István ékszereit és királyi felszerelését.⁵⁴ Arról is van hírünk, hogy István király nyugat-európai egyházi személyektől kérte szentek testrészeit.⁵⁵ Későbbi adatokból tudjuk, hogy a bazilikának voltak Szent István-, Szent László-, illetve Szent Kálmán-koponyarelikviái. Szent Istvánnak vagy a bolgárellenes hadjáratból vagy bizánci császári ajándékból volt egy mellen hordott, görög feliratos ereklyetartója is, amelyben Szent István első vértanú ujjperce és az Úr keresztfájának egy darabkája volt. Ezt 1353-ban Nagy Lajos király IV. Károly német-római császárnak és cseh királynak adományozta, aki élete végéig viselte, és utána sokáig megtalálható volt a prágai főszékesegyház kincstárában. A bazilikában más, Szent István személyéhez kapcsolódó tárgyakat is őriztek: ilyen volt Bécsben máig fennmaradt sapkája, a tarsolya, kesztyűje, saruja, keresztje, öve, nyakláncja és drágaköves, aranyszövetű zászlója is. Ezek többsége mára már elveszett, és valószínű, hogy közülük többhöz csak a hagyomány szerint volt köze az államalapító királynak.⁵⁶ A főbb ereklyék-

⁴⁹ SRH II. 385–386. p., ÁKÍF 287. p.

⁵⁰ SRH II. 396. p., ÁKÍF 307. p.

⁵¹ SRH I. 316. p., ÁKÍF 374–375. p.

⁵² MAROSI ERNŐ: „Quam qui vidit, testimonium veritati verborum nostrorum perhibet”. (Megjegyzések Szent István székesfehérvári prépostsági templomának képéhez elbeszélő forrásainkban.) In: Magyaroknak eleiről 349–363. p.

⁵³ Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre –Véghely Dezső – Nagy Gyula. Bp., 1886–1890. I. 97. p.

⁵⁴ G. II. 969–970. p., ÁKÍF 226–228. p.

⁵⁵ DHA I. 110–111. p., ÁKÍF 157–159. p.

⁵⁶ Az ereklyékre ld.: KÁROLY JÁNOS: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. II. 57–99. p.; DERCSÉNYI, 1943. 21–49. p. István király Prágába került

hez oltárok kapcsolódtak, István királynak és Imre hercegnek a kultuszhelyük felett lehettek az istentiszteleti helyei, de tudunk az Árpád-korból (1272) Szent Kereszt-oltárról is.⁵⁷

A krónikaszöveg szerint István király „egyebek között e fehérvári egyháznak örök emlékezetre méltó adományokat tett, tudniillik két rationalét, amelyek mindegyike 74 márka tiszta arannyal és drágakövekkel átszótt szegélyt tartalmazott. Ezeket Szent Benedek, a római szentegyház főpapja Szent István király kérésére a hatalom olyan kiváltságával látta el, hogy aki a mise végzésekor ezeket használja, törvényesen felkenheti, megkoronázhatja és karddal övezheti a királyt”.⁵⁸ A rationalék kizárólag püspökök számára adományozott, a bibliai zsidó főpapok *khozen* és *efod* nevű liturgikus ruháját utánzó váll-, illetve melldíszek voltak, amelyek leginkább a németországi főpapok között terjedtek el. A legújabb kutatások hitelesnek fogadják el a többnyire Ákos mesternek, e kincsek egykori őrzőjének tulajdonított krónikapasszus híryanagát. Eszerint minden bizonnyal az esztergomi érsek juthatott e főpapi díszjelvény – ez esetben vállruha – birtokába még a 11. század elején, VIII. Benedek vagy IX. Benedek pápa privilégiuma alapján. Korábban vitatták annak lehetőségét, hogy léteztek-e drágakő díszítésű válldísz-rationalék, de német emlékek bizonyítják, hogy voltak ilyen darabok is. Az a nézet a vállruhák tipológiája alapján vitatható, amely a rationalék egyikét a koronázási palásttal kívánja azonosítani. Használatuk valószínűleg korán összekapcsolódott István király emlékével és a királyavatással, ezért őrizhették őket a fehérvári bazilikában. Az érsek a koronázásnál viselhette ezeket, amikor fő hatalmi jelvényét, a palliumot jogszerűen nem hordhatta. Az viszont már Ákos mester túlzása, hogy felöltésük esetén bárki – itt talán sandán a fehérvári prépostra vagy az örkanonokra, egykori önmagára gondolhatott – királyt avathatott volna bennük, hiszen ezek kizárólag püspökök által használható főpapi díszek voltak. Nagyon feltételelesen elképzelhető, hogy 1270-ben – egy alább még tárgyalandó kincslopáskor – Prágába kerültek, és ott még a 14. században is fellelhetőek voltak.⁵⁹

1278-ból egy olyan szokásról értesülünk a bazilikával kapcsolatban, ami valószínűleg hosszú múltra tekinthetett vissza, és a főtemplom kincseit gazdagította. Ekkor IV. (Kun) László király részt vett a morvamezei csatában, ahol Habsburg Rudolf német királlyal szövetségben legyőzte a közép-

ereklytartóira ld.: KOVÁCS ÉVA: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. In: *Uő: Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok*. Bp., 1998. (továbbiakban: KOVÁCS, 1998.) 173–181. p., 178. p. (Első megjelenése: *Székesfehérvár Évszázadai*, 1972. 103–112. p.). Korábban tévesen főpapi melldíszként azonosítottam, ld.: THOROCZKAY GÁBOR: A székesfehérvári rationalek. A 14. századi krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához. In: THOROCZKAY, 2009. 117–142. p., 140. p. (Első megjelenése: *Századok*, 2004. 415–432. p.) (a továbbiakban: THOROCZKAY, 2009/2004.) István király egyéb tárgyaira ld. még: DERCSÉNYI, 1943. 42–43. p.; KOVÁCS ÉVA: A székesfehérvári királyi bazilika XI. századi kincsei. In: KOVÁCS, 1998. 105–111. p. (Első megjelenése: *Székesfehérvár Évszázadai*, 1967. 157–164. p.)

⁵⁷ WENZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. IX. 7. p.

⁵⁸ SRH I. 316. p., ÁKÍF 373–374. p.

⁵⁹ THOROCZKAY, 2009/2004.

európai hegemoniára törő II. Ottokár cseh királyt, aki holtan maradt a csatamezőn. Kézai Simonnak az 1280-as évek közepén született krónikája szerint a diadal óta a zsákmányból „a cseheknek, a lengyeleknek és a morváknek örökös szegyenére és gyalázatára a pajzsokat és a zászlókat a fehérvári egyházban, a királyság székhelyén a falra fölfüggesztve mindörökké őrzik”.⁶⁰

A székesfehérvári bazilikában őrzött kincsek közül a legjelentősebb a királyi hatalommal, a koronázással összefüggő jelvényegyüttes volt. Ezek jó pár, az Árpád-korból eredeztethető darabja túlélte az elmúlt évszázadokat, és külföldön vagy Magyarországon fellelhető. De volt olyan, egykor bizonyíthatóan létezett jelvény is, amely mára már a racionálékhoz hasonlóan elveszett. A koronázási kincsek rövid bemutatását ez utóbbival kezdjük.

A magyar történeti kutatás hosszú viták után ma már egységesen azt vallja, hogy Géza nagyfejedelem vagy inkább Szent István király III. Ottó császártól egy úgynevezett frank típusú, ereklyehordó zászlós szárnyas-lándzsát kapott, amely a birodalmi szent lándzsát utánozhatta, miképpen a máig fennmaradt lengyel lándzsa. E főhatalmi jelvényről 11. századi hiteles franciaországi írott forrásunk is van, Adémar de Chabannes történeti munkája, valamint két képi ábrázolás, az államalapító ezüstdénárjának előlapja és a koronázási palást István-képe is igazolja egykori létezését. A források alapján úgy vélhető, hogy Magyarországon aranydíszítést is kaphatott. Jelentősége az államalapítás korában a koronával vetekedhetett, talán csak a német–magyar háborúskodások, a birodalmi alávetési törekvések szorították némileg háttérbe a német eredetű jelvényt. István király halála után néhány évvel kikerült a hazai uralkodói szimbólumok közül, mert III. Henrik német-római császár 1045-ben – miután az országot a lándzsa képeben hűbérbe adta át neki Orseolo Péter király – Rómába küldte.⁶¹ Erre hálaképpen kerülhetett sor, mivel a pápa kiátkozta a német uralkodó korábbi ellenfelét, Aba Sámuel királyt.⁶² A Szentszékhez küldött lándzsát, amely a német alávetéssel került kapcsolatba, érthető módon nem pótolták, így az eltűnt a koronázási jelvényegyüttesből. Bár konkrét adat ezt nem támogatja, hazai léte idején bizonytalán a fehérvári bazilikában őrizték.⁶³

⁶⁰ SRH I. 186. p., Anon.–Kézai 119. p.

⁶¹ A lándzsa Rómába kerüléséről több forrás is tudósít, ld.: G. I. 421–422. p., DHA I. 195. p., ÁKÍF 66. p.; Írott források 44. p.

⁶² G. I. 97–98. p., ÁKÍF 253. p.

⁶³ A királylándzsa létezése körüli korábbi, Tóth Zoltán és Deér József között lefolyt tudományos polémiára ld.: THOROCZKAY GÁBOR: Deér József és a magyar államalapítás kutatása. In: THOROCZKAY, 2009. 161–170. p. (Első megjelenése: Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József [1905–1972] professzor születésének centenáriuma. Szerk.: Koszta László. Szeged, 2006. [Capitulum II.] 81–88. p.). A királylándzsára összefoglalóan az újabb irodalomból ld.: GERICS JÓZSEF: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: GERICS, 1995. 43–50. p. (Első megjelenése: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Bp., 1991. 7–14.) (továbbiakban: GERICS, 1995/1991.); KOVÁCS LÁSZLÓ: A Szent István-i lándzsa. In: Koronák, koronázási jelvények. Szerk.: Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer, 2001. (továbbiakban: Koronák, koronázási jelvények) 99–136. p.; MAROSI ERNŐ: Művészettörténeti megjegyzések Szent István lándzsa-attribútumához. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2001. 27–32. p.

A lándzsaadományról szóló írott forrás a főhatalmi jelvényt Géza fejedelemmel hozza kapcsolatba, és világosan a császári hatalomtól függő legteljesebb szabadságot kapcsolja hozzá. Tehát kezdettől fogva bizonyos német függést jelképezett, és nem a függetlenséget.⁶⁴ A nagyfejedelem azért kapott főhatalmi jelvényt a németektől, mert a 990-es évek közepén fel kívánták gyorsítani, sőt valójában el akarták indítani a magyar állam- és egyházszervezést (Adalbert püspök látogatásai, Gizella-házasság, Pannonhalma apátságának létrejötte az egyháziak képzésére). A lándzsa Rómába való elküldésére – miként említettem – hálaképpen kerülhetett sor, ezzel nem lehet pápai eredetét bizonyítani, jóllehet VII. Gergely pápa is erre utal egyik már idézett levelében.⁶⁵

Két egykori királyi kincstárbéli darab ma külföldön található. Az úgynevezett bécsi szablyát, más néven Attila- vagy Nagy Károly-kardot napjainkban az osztrák fővárosban őrzik. Ezt a 10. század végén készíthették Magyarországon vagy orosz földön, és uralkodói díszfegyverként szolgálhatott. 1063-ban I. András király özvegye a bajor hercegnek ajándékozta azért, mert fiát, Salamont visszasegítette a magyar trónra. Németországban történetlenül Attila hun fejedelemmel hozták kapcsolatba.⁶⁶ Később a német-római uralkodói jelvények közé került. A másik fegyver, amelyet viszont ma Prágában őriznek, az úgynevezett Szent István-kard. Ennek Rajna-vidéki pengéje van, kivitelezése viszont Észak-Európához kapcsolja. Leginkább a 10–11. század fordulójára szokás datálni. Ez nagy valószínűséggel a koronázási kard szerepét töltötte be azután, hogy a magyar királyavatás már olyan szertartásrend szerint zajlott, amelyben a kard is kiemelt szerepet töltött be. A cseh fővárosba akkor került, amikor IV. Béla leánya, Anna macsói hercegné apja halála után koronákat, kincseket, ornátusdarabokat tulajdonított el a királyi kincstárból, és azokat vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz vitte. V. István király és fia, Kun László az elkövetkező években többször kísérletet tett azok visszaszerzésére, de törekvéseik nem jártak sikerrel. Mindkét fegyverről feltételezhető, hogy a bazilika alapítása után Fehérváron őrizték őket.⁶⁷

A királyi kincstár legrégebbi fennmaradt darabja az eredetileg bizonynyal a bazilika főpapja számára készült miseruha (*casula*), amelyet ma koronázási palástként ismerünk. Az ornátusdarabot a fejen áthúzva ölthette fel a misét mondó pap, amely ily módon harangalakban fedte a szertartást végző személyt. A kazulát – miként már idéztük feliratát – 1031-ben adományozta a főegyháznak István király és Gizella királyné. Az ajándékozás okaként több nézet is felmerült: az államalapító 30. uralkodói éve, a

⁶⁴ A németek iránti elköteleződést jelképező szerepére ld.: TÓTH ZOLTÁN: A Hartvik-legenda kritikájához. (A Szt. Korona eredetkérdése). Bp., 1942. 61. p.; a teljes függetlenség hangoztatására ld. pl.: GERICS 1995/1991. 50. p.

⁶⁵ Pápai jelvényként beszél róla pl.: GYÖRFFY, 1977. 152–157. p.; bírálatára ld.: GERICS 1995/1991. 47–50. p. A jogos kritika ellenére továbbra is pápai lándzsaadományozásról ír: SZEGFŰ LÁSZLÓ: Pontositási kísérlet a keresztény magyar királyság megalapításáról. In: *Belvedere Meridionale*, 2011/4. 70–90. p., 80–81. p.

⁶⁶ G. II. 1391–1392. p., Írott források 106–107. p.

⁶⁷ A Bécsben, ill. Prágában őrzött királyi díszfegyverekre ld.: FODOR ISTVÁN: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged, 2000.; UÓ: Szent István prágai kardja. In: Koronák, koronázási jelvények 49–72. p.

királyi házasság 35. évfordulója, a németek felett aratott 1030. évi győzelem vagy Krisztus földi működése megkezdésének millenniuma. De vannak, akik egyszerűen csak a templomalapító törvényben is előírt adományozási kötelezettségével magyarázzák keletkezését. A miseruha minden bizonnyal egy több darabból álló ornátus része volt, és fennmaradását annak köszönheti, hogy a 12. század folyamán közepén felvágták, az aljáról is levágtak egy csíkot, és királyi öltözékké, palásttá alakították.

A kazula a III. Ottó és II. Henrik kori német művészet hatását tükrözi, bizánci eredetű brokátra selyem- és aranyhímzéssel vitték fel a gazdag ábrázolást. Ha röviden akarjuk ismertetni a palást ábráit, akkor a következőket mondhatjuk: közepén egy villa alakú kereszt osztja ketté a kompozíciót, szára felett az égi szférát, alatta pedig az egyházit jelenítették meg. A szárak találkozásánál a győzedelmes Krisztus ábrázolása, mellette jobbra újabb Krisztus-kép, illetve balra a mennybe felvett Szűz Mária képe van, angyalok által körülveve. Az egyházi szférát két körív három mezőre osztja: a felsőben két újabb Krisztus-ábrázolást közrefogó próféták, a középsőben apostolok, közepén egy újabb Krisztus-ábrával, az alsóban pedig szentek, a harcos egyház képviselői sorakoznak. Ez utóbbiak között, a kereszt lábánál jobbra a koronával, lándzsával és országalmával ábrázolt István király, balra Gizella királyné, aki egy templomot – bizonnyal az épülő fehérvári egyházat – tart a kezében, a kereszt szárán pedig Imre herceg hímzett képe található. Rendkívül gazdag irodalma van a palást ikonográfiai programjának, a kutatók nagy része egy szöveges emlékből kereste mintáját, mint például a *Te Deum*-himnuszban vagy a *Mindenszentek* litániájában. Manapság vitatják a pontos megfeleltetés lehetőségét, és azt hangsúlyozzák, hogy a palást felső része a megváltás korszakát, alsó része pedig a földre szálló Mennyei Jeruzsálemet kívánja bemutatni, együtt pedig a mennynek és a földi társadalom ideálképeinek felelnek meg. A miseruhának az adományozási feliraton túli szövegei az első magyarországi verses emlékeket szolgáltatják. A palást mai formájában egy gallért, illetve egy pántot is tartalmaz, az előbbi bizonnyal későbbi a kazulánál, az utóbbi pedig a miseruha levágott alsó részéből származhat.⁶⁸

A legfrissebb kutatások Szent István korára kelteznek a mai koronázási jogar létrejöttét is. A buzogány formájú jogarnak gömbös, aranyfoglalatos hegyikristály feje van. Rövid nyele pedig mogyorófaból készült, és aranyozott ezüstfiligránnal díszített. A hatalmi jelvény keletkezését korábban a 12–13. század fordulójára tették, manapság azonban II. Henrik udvarából való eredetét hirdetik. A német uralkodó kedvelte és gyűjtötte a hegyikristályt, és a rövid szárú, gömbös fejű jogarforma, valamint a magyar példány

⁶⁸ A koronázási palást jelentős kutatóinak munkásságát összefoglalja: LOVAG ZSUZSA: A magyar koronázási palást kutatástörténete. In: *A magyar királyok koronázási palástja*. Szerk.: Bardoly István. Bp., 2002. (továbbiakban: *Koronázási palást*) 9–20. p. A legújabb vonatkozó állásfoglalásokat ld.: TÓTH ENDRE: A koronázási jogar és palást. Szeged, 2000. 5–36. p., 61–63. p.; MAROSI ERNŐ: A művészet Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk.: Kristó Gyula. Bp., 2001. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) 75–83. p., 77–78. p.; UŐ: Szent István király és Gizella királyné székesfehérvári casulája. In: *Koronázási palást 89–126*. p. A palást technikai kivitelére, állapotára ld. *Koronázási palást* vonatkozó tanulmányait.

készítési eljárásai és díszítései is a 11. század elejére korhűek. Úgy vélik, hogy a császár adhatta ajándékba sógorának, Istvánnak, de jelentősebb szerepet mint hatalmi jelvény csak a lándzsa eltűnése után, I. András uralkodása idején kezdett játszani. Az Árpád-korban azonban más jogarokkal is számolhatunk, hiszen az uralkodókat keresztes és liliomos darabokkal ábrázolták néhány pénzérmén.⁶⁹

A mai szemmel legfontosabb hatalmi jelvény, a korona és a bazilika kapcsolata bizonyíthatóan 1166-ban kezdődik. Ekkor egy bizánci szónok, Ankhialosi Mikhaél arról írt Komnénos Manuél bizánci császárhoz intézett beszédében, hogy reményei szerint a görög uralkodó birtokába jut Magyarország „koronás temploma a körülötte levő székvárossal”, valamint a magyar uralkodók „királyi koronája” Manuélétól fog függeni.⁷⁰ 1198-ban III. Ince pápa abban a levelében, amelyben a fehérvári prépostnak biztosította az őrkanonok kinevezését, arról szólt, hogy annak őrizetére van bízva „a király koronája”, amiből a haza becsülete is ered.⁷¹ Egy 13. század közepi osztrák ciszterci szerzetes verses krónikája szerint a magyar „királyokat egészen a mai napig koronázásuk alkalmával a mondott István trónjára helyezik. Akiket az ország főpapjai királlyá avatnak, azokat annak dicső uralmi jelvényeivel ékesítik fel”.⁷² 1293-ban pedig egy királyi oklevél Szent István koronájáról beszélt a koronázás kapcsán.⁷³

A ma ismert szentkoronát a kutatók többsége nem tekinti az államalapító király diadémjának. Az bizonyos, hogy István koronát nyert Rómából, de a közvélekedéssel szemben ez valószínűleg III. Ottó császár ajándéka volt, és nem II. Szilveszter pápáé.⁷⁴

⁶⁹ TÓTH ENDRE: A magyar koronázási jogar. In: „Magyaroknak eleiről” 593–616. p.; Uő: A magyar koronázási jelvényekről. In: Koronák, koronázási jelvények 15–48. p., 31–33. p. (továbbiakban: TÓTH, 2001.)

⁷⁰ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk.: Moravcsik Gyula. Bp., 1984. (továbbiakban: ÁMTBF) 155. p.

⁷¹ Die Register Innonzenz' III. 1–2., 5–12. (1198–1200, 1202–1210). Texte und Indices. Hrsg.: Hageneder, O. v. et al. Graz–Köln–Wien, 1964–2012. (továbbiakban: Reg. Inn.) I/482. sz., Levéltárak – kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Szerk. Blazovich László – Érszegi Géza – Turbully Éva. Bp.–Szeged, 1998. 69–70. p.

⁷² SRH II. 607. p., KUBINYI ANDRÁS: A királyi trón a középkori Magyarországon. In: Koronák, koronázási jelvények 73–98. p. (továbbiakban: KUBINYI, 2001.), 73. p., amely magyar fordítást némileg módosítottam.

⁷³ FEJÉR, GEORGIUS: Codex diplomaticus et epistolaris Hungariae. I–XI. Budaë, 1829–1844. (továbbiakban: F.) VI/1. 236–240. p., A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1979. (Pro Memoria) (továbbiakban: Korona kilenc évszázada) 53. p.

⁷⁴ A császári koronaküldést képviselte a közelmúlt magyar középkorkutatásban Geric József, legutolsó vonatkozó megnyilatkozására ld.: GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: Források Szent István királlyá avatásának történetéhez. In: *Magyar Könyvszemle*, 2002. 213–224. (továbbiakban: GERICS – LADÁNYI, 2002.) A legfrissebb hasonló állásfoglalásra ld.: PÓSÁN LÁSZLÓ: A pápaság és császárság küzdelmének politikai nyelve. In: „Politica philosophiai okoskodás”. Politikai nyelvek és történelmi kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk.: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Debrecen, 2013. 50–65. p., 54–56. p.

Mint az közismert, a ma is meglévő, aranyból készült jelvényt hagyományosan három részből állónak tartják: a görög feliratos – többek között Krisztust, arkangyalokat, vértanúkat, Mikhaél Dukas bizánci császárt, valamint I. Géza magyar királyt ábrázoló – zománcképeket hordozó, függőkkel ellátott abroncsból (*corona Graeca*), a latin feliratos nyolc apostolképet, illetve a pántok találkozásánál Krisztus-ábrázolást hordozó keresztpántokból (*corona Latina*), és a korona tetején lévő, jelenleg megdőlt keresztből.

A görög korona eredetileg női koronának készült, és később boltoztatták be a keresztpántokkal, amelyekre apostollemezeket szereltek. Az a nézet, miszerint a görög korona I. Géza bizánci hitveséé, Synadéné hercegnőé lett volna, újabban kérdésessé vált. Felmerült: a Keletrómai Birodalom felé tájékozódó Géza egy korábbi bizánci császárnői koronát kaphatott – talán egy katonai szövetségekötés alkalmából, talán diplomáciai ajándékként – ajándékba. A keresztpántokat díszítő apostollemezeket a Szent István-kori dél-itáliai ötvöstárgyról is származtatják, de e zománctáblák 12. századi datálása is tekintélyes képviselőt nyert. Ezen – egyébként már korábban is felmerült – vélemény szerint a latin korona talán egy Szent István-fejerekljetartó lehetett. A két rész egyesítését a 11–13. századra szokták keltezni, a kutatók döntő része III. Béla korára helyezi az összeállítás időpontját. Az ezt a véleményt képviselők szerint az így létrejött korona a bizánci uralkodók úgynevezett *kamelaukion*-típusú koronáját másolta, de a német-római császári korona mintaadó szerepe sem vethető el.

Deér József, a koronakutatás eddig élt legjelentősebb alakja 1270-ben látta a mai korona összeállításának időpontját. Szerinte Anna macsói özvegy hercegnő, V. István király húga és ellenlábasa az istváni szentkoronát is elvitte magával Prágába. Nézetét a szakmai közvélemény nem fogadta el. De nagynevű tudós képviselte azt a véleményt is, miszerint a keresztpántos, ferde kereszttel díszített korona korhú a 11. század elejére is, és nem bizánci mintákat követ. Ez esetben a jelenlegi jelvény utánozhatja a császári adományból származó Szent István-i koronát. Az államalapító – egyik? – diadémja nagy valószínűséggel 1045-ben III. Henrik német-római császár jóvoltából a lándzsával együtt Rómába került.

Amennyiben III. Béla alatt nyerte el mai formáját a szentkorona, érthetővé válik, hogy a 13. század folyamán már miért óvták annyira: 1205-ben II. András fegyveres fenyegetéssel kényszerítette ki Bécsből való hazahozatalát, és a tatárjárás idején is elmenekítették Fehérvárról, ahová csak 1245-ben került vissza. A 13. század közepétől pedig – mint fentebb láthatuk – már egyértelműen a szent királyhoz kapcsolták. A korona őrzése a fehérvári prépostság – és különösen az örkanonok – feladata volt. Ezt egy 1250-re datálható hamis, de ez esetben valós híradásokat megőrző oklevél is bizonyítja.⁷⁵

⁷⁵ A szentkoronára elsősorban ld. az eredetileg 1966-ban németül megjelent, és magyar nyelvre egy évtizede lefordított monumentális munkát: DEÉR JÓZSEF: A magyarok Szent Koronája. Bp.–Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. (Insignia Regni Hungariae – Historia Incognita) Rövidebb, és a koronáról kialakított véleményeket a 1990-es évek közepéig követő összefoglalásra ld.: BERTÉNYI IVÁN: A magyar Szent Korona. Bp., 1996. (továbbiakban: BERTÉNYI, 1996.) 17–69. p. Arra a nézetre, miszerint Szent István-kori dél-itáliai ötvöstárgyról származnak a latin korona apostollemezei ld.: TÓTH,

Megfigyelésem szerint a koronakutatás nem foglalkozott súlyának megfelelően azzal az állásfoglalással, miszerint a nagyharsányi denár hátlapja nem egy stilizált templom, hanem egy zárt korona ábrázolása lehet, amelyet felirata: REGI (részben eset: A KIRÁLYNAK) is támogathat.⁷⁶ Ez esetben tényleg a III. Ottó által küldött koronát másoló korai fejéket utánozhatja a mai szentkorona, a denár pedig ennél fogva a két akkori főhatalmi jelvényt jelenítette meg. Egyébként megjegyzendő: a 11. század elején alkotó Merseburgi Thietmar híres és pontosan nehezen megfejthető sorai, miszerint Vajk-István *coronam et benedictionem accepit* (koronát és áldást nyert) az állam- és egyházszerzés jóváhagyásának elnyerését jelentheti, a másodikat, az egyházszerzésre (is vagy kizárólag csak arra) vonatkozó áldást azonban még az első ezredforduló idején is csak a pápa adhatta.⁷⁷

2001. 15–31. p. Arra a véleményre, hogy katonai szövetségkötés eredményeképpen került Magyarországra a görög korona ld.: CATHARINE JOLIET-LÉVY: L'apport de l'iconographie à l'interprétation de la „Corona Graeca”. In: *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2002. 22–32. p. Esetleges diplomáciai ajándék mivoltára ld.: PAUL HETHERINGTON: La Couronne Grècque de la Sainte Couronne de Hongrie: le contexte de ses émaux et de ses bijoux. In: *Uo.*, 33–38. p. A görög koronát eredetileg egykori bizánci császárnői koronának tartó véleményre ld.: ETELE KISS: La „Couronne Grècque” dans son contexte. In: *Uo.*, 39–51. p. A keresztpántokban (a latin koronában) ereklyetartót vélelmező legújabb állásfoglalásokra ld.: ZSUZSA LOVAG: Integration de la Couronne Latine et la Couronne Grècque. In: *Uo.*, 62–71. p.; ERNŐ MAROSI: La „Couronne Latine”. In: *Uo.*, 72–82. p. (A francia nyelvű szakirodalom feldolgozásához nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Körmenyi Tamás kollégám, baráti szívességét e helyen is köszönöm). Arra a véleményre, amely szerint a mai korona Szent István király koronáját másolhatja – esetleg azonos is lehet vele – ld.: GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: A Szent István lányszájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. *Levéltári Szemle*, 1990/2. 3–14. p. (továbbiakban: GERICS – LADÁNYI, 1990.) Az 1250. évi hamis oklevelet ld.: F. IV/2. 231. p.

⁷⁶ GERICS – LADÁNYI, 1990. 5–11. p.

⁷⁷ G. 2203. p. A *benedictio* kifejezést – nemzetközi párhuzamok felsorakoztatásával – pápai hozzájárulásnak tekinti a koronázáshoz, illetve a koronázás és a felkenés cselekményeit is magában foglaló felszentelésnek, *consecratio*-nak értelmezi pl.: DEÉR JÓZSEF: A magyar királyság megalakulása. In: *Uő: Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947. I–II. Máriabesnyő-Gödöllő*, 2005. 5–90. p., 52–54. p. (első megjelenése önálló kötetként: Bp., 1942.); a thietmári *benedictio*-t felkenésnek értelmezi pl.: VÁCZY PÉTER: A magyar koronáról. In: *Uő: A magyar történelem korai századaiból*. Bp., 1994. (História Könyvtár – Monográfiák 5.) 77–93. p., 80. p. (első megjelenése: *Történelmi Szemle*, 1985. 628–642. p.); korábban felkenésnek, majd később a császartól eredő, a felkenés szinonimájaként értelmezhető megáldásként értelmezte GERICS JÓZSEF: Szent István királlyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában. In: GERICS, 1995. 37–42. p. (első megjelenése: *Magyar Könyvszemle*, 1990. 93–98. p.), ill. ezt követően: GERICS – LADÁNYI, 2002. 219., 221. p. A pápai *benedictio*-t vagy a *benedictio apostolica*-t a Szent István-legendák azonban nemcsak a királlyá avatásnál (SRH II. 384. p.), hanem az egyházszerzésnél (uo. 412. p.) is emlegetik. A pápai beleegyezés az érseki (metropolitai) tisztség, és így egy önálló egyházszerzés létrehozásánál alapkövetelmény volt már a korai középkortól kezdve. Vö. még az apostoli *benedictio*, azaz bizonyára (érseki válszalaggal való) megerősítés

Történészként egyébként nem tartom olyan súlyú problémának a görög koronarész esetleges női korona mivoltát, mint általában a művészettörténeti kutatás. Egész egyszerűen elképzelhető, hogy I. Gézának királyné avatásához nem volt más korona a kezében, mint a felesége tulajdonában álló abroncsdiadém vagy a diplomáciai/szövetségkötési ajándékként saját birtokába került, bizonyos már átalakított egykori bizánci női korona. Salamon király az 1074 tavaszi vesztes mogyoródi csatából menekülve, Fehérvárat is érintve (a Csepel-sziget déli részén lévő Szigetfőnél kelt át a Dunán!)⁷⁸ magával vihette az addig használt koroná(ka)t. Az is megfontolandó a *Corona Graeca* birtokosának vitatásakor, hogy a görög korona itt maradt Magyarországon, holott Ioannés Skylitzés folytatója szerint a megövezgyült Synadéné királyné hazatért Bizáncba.⁷⁹

Kevés pontos hírünk van a bazilikában álló trónról, amit – mint láttuk – a 13. század közepén Szent István királyi székével azonosítottak. Aachenben állt Nagy Károly császár trónja, és így – amennyiben a német város mintaadó szerepét valljuk – hihető, hogy a főtemplomban már az államalapító király életében trónt állíthattak. A királyi szék létét már 1044-ből támogatja egy adat.⁸⁰ A fehérvári egyházzal kapcsolatban pedig az ország trónjáról beszél egy 1179 körüli pápai levél.⁸¹ Elképzelhető, hogy első királyunk trónja fából készült, és a másik királyi székhelyről, Esztergomból hozhatták át. Ennek pusztulása is a török korra tehető.⁸²

A koronázási jelvények és a trón a királyavatásnál játszottak főszerepet. Első királyunkat 1000-ben vagy 1001-ben még Esztergomban koronázták meg. A 11. században még nem a koronával való felékesítés, hanem a királyné való felkenés játszotta a főszerepet. Ekkor, a reformpápaság előtti időszakban az uralkodó az adott ország egyházfőjének is számított, és a püspökszenteléshez hasonló körülmények között avatták királyné. A magyar történetírásban hosszas viták folytak az Árpád-korban alkalmazott koronázási szertartásrend körül, nagy bizonyossággal csak Salamon 1057. évi királyné avatásának *ordo*-ját lehetett meghatározni. Őt egy angolszász eredetű szertartásrend keretében avathatták királyné, amelyben a kard még nem volt hatalmi jelvény. A 11. század legvégén viszont már a kard is királyi szimbólumként szerepel, tehát ekkorra a hazánkban alkalmazott koronázási *ordo* is megváltozhatott.⁸³

A világi és egyházi hatalom átruházását, a felkenést és a koronázást, az istváni jelvényekkel való felékesítést a kezdetektől az esztergomi érsek

után vágyakozó, Nyugat-Európába követségbe utazó György kalocsai érsek esetét a 11. század közepéről, G. 1641. p.

⁷⁸ SRH I. 391. p., Írott források 395. p.

⁷⁹ ÁMTBF 96. p.

⁸⁰ G. I. 98. p., ÁKÍF 254. p.

⁸¹ HOLTZMANN, WALTER: XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből. In: *Századok*, 1959. 404–417. p., 415. p., III. Béla emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica) 95. p.

⁸² KUBINYI, 2001.

⁸³ GERICS JÓZSEF: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: GERICS, 1995. 121–132. p. (Első megjelenése: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. [Memoria Saeculorum Hungariae IV.] /továbbiakban: *Eszmetörténeti tanulmányok/* 243–254. p.)

végezte, aki ekkor viselhetette a főpapi vállruhát, a rationalét. Különböző politikai okok miatt azonban a 12. században több ízben is a kalocsai érsekre hárult a királyavatás feladata. Ezért az esztergomi főpap a 12. század utolsó harmadában, illetve a 13. század elején pápai segítséggel véglegesen biztosította magának a királyavatás jogát.⁸⁴ Mivel a trón, a koronázási jelvények Fehérváron voltak, és a keresztény királyság szent alapítója is ott találta meg végső nyughelyét, már a kezdetektől a bazilikában folyt az uralkodóvá tétel.

A 15. századból már hiteles forrás, Kottaner Jánosné emlékirata igazolja, hogy jogérvényes koronázáshoz a Magyar Királyságban három feltételnek kellett teljesülnie: a fehérvári bazilikának mint helyszínnek, az esztergomi érseknek mint koronázó főpapnak, és természetesen a szentkoronának mint a felkenésnél jelen lévő diadémnak.⁸⁵ Mindez már a 14. század elején is szükséges kritérium volt, miként az I. Károly háromszori, utoljára 1310-ben lezajló koronázása is igazolja.⁸⁶ Azonban valószínűleg már a 13. század első harmadára is bizonyítani lehet a kötelező érvényű jogszokás jelenlétét: Rogerius, a tatárjárás történetírója 1235-ről, IV. Béla koronázásáról ugyanis így ír: „a király az összes főembereivel és nemeseivel tüstént Székesfehérvár városába ment, és amikor itt – miként szokás – az esztergomi érsek a királyi koronával megkoronázta”.⁸⁷ Igazolható-e vajon, hogy az itt említett királyi korona a ma ismert szentkorona? Egyetlen egy esetben lehet biztosan igenlő a válaszunk. Ugyanis a III. Ince pápa udvarából elküldött leveleket tartalmazó egyik regisztrumkönyvben egy András herceg (később: II. András király) számára 1204/1205-ben írt dokumentum mellett található egy diadémképet, amely egy stilizált keresztpántos koronát ábrázol függőkkel (mellette felirat: *regnum Ungarie* – Magyarország, illetve inkább Magyarországot koronája).⁸⁸ Amennyiben ezt az ábrázolást elfogadjuk 13. század eleji rajznak, és egyidejűleg a ma ismert korona

⁸⁴ SOLYMOSI LÁSZLÓ: Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban. In: Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2012. 5–14. p., 7–11. p. (továbbiakban: SOLYMOSI, 2012.)

⁸⁵ Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin (1439–1440). Hrsg. v. Karl Mollay. Wien, 1971. (Wiener Neudrucke 2.) 27. p., Korona kilenc évszázada 136–137. p.

⁸⁶ CSUKOVITS ENIKŐ: Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342). Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 59–61. p.

⁸⁷ Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum – Anonymus, Notary of King Béla: The Deeds of the Hungarians. Ed., transl., annot. by Rady, Martyn – Veszprémy, László. Magistri Rogerii Epistola in Miserabile Carmen super destructione Regni Hungarie per Tartaros facta – Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. Transl., annot. by Bak, János M. – Rady, Martyn. Bp.–New York, 2010. (Central European Medieval Texts 5.) 142. p., A tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1987.² (Pro memoria) 141. p.

⁸⁸ Reg. Inn. VII/Abb. IV., ill. 226. sz. A *regnum Ungarie* azonosítására a koronával ld. pl.: ECKHART FERENC: A Szentkorona-eszme története. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003. (Historia incognita I/5.) 42. p. (Első megjelenése: Bp., 1941.). A *regnum Ungarie* jelentésének meghatározásánál köszönöm Prof. Dr. Érszegi Géza és Dr. Molnár Péter kollegiális segítségét.

első, lényegében hiteles ábrázolásának, akkor bizonyítékunk van a szentkorona 13. század legeleji létezésére. Ennélfogva a Rogerius által évtizedekkel később említett korona már bizonyosan azonos a ma ismert diadémmal, és a hármas követelményrendszer létezése tényleg igazolható már a tatárjárás előtti évtizedben.⁸⁹

III. Ince pápa regisztrumkönyvének a magyar koronát ábrázoló rajza

Végezetül szintén 1301 előtti hagyománynak látszik, hogy az uralkodás megkezdésének szimbolikus cselekménye a fehérvári Szent Péter-templomban való bíráskodás lehetett.⁹⁰

A fehérvári bazilikának az Árpád-korban kialakult szerepkörét a középkor későbbi századaiban tiszteletben tartották. Egészen 1527-ig itt koronázták a királyokat, a főtemplom prépostja a püspökök után a legfontosabb egyházi méltóságnak számított, és számos uralkodó, mint Károly Róbert, Nagy Lajos vagy Hunyadi Mátyás, itt találta meg végső nyughelyét. A bazilikát ennek megfelelően tovább bővítették, szépítették. Sajnos, a török kori pusztulás ennek pontos felidézését már lehetetlenné teszi.

⁸⁹ A koronaábrázolás értékelésére ld.: VAJAY, SZABOLCS DE: Der Kamelaukion-Charakter der heiligen Krone Ungarns. Die typologische Rechtfertigung einer Benennung. In: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Hrsg. v. Zsuzsa Lovag. Bp., 1983. (Insignia Regni Hungariae 1.) 101–128. p., 114., 128. p. SOLYMOSI, 2012. 5–6. p. is említi, miszerint Rogerius már Kottaner Jánosné előtt kétszáz évvel megfogalmazta a hármas követelményrendszert, viszont nem hozza fel ennek szükségszerű bizonyítékképpen a regisztrumkönyv koronaábráját, illetve annak hitelességi kérdését.

⁹⁰ A koronázásokra általában ld.: BERTÉNYI, 1996. 70–90. p.; FÜGEDI ÉRIK: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok 255–273. p.